

- [9] Nychkalo, N., Vovk, M., Yanytska-Panek, T. (2023). Contemporary research strategies in pedagogical studies: experience of Ukraine and Poland. *Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*. URL: <https://surl.lu/jonrpu> (In Ukraine)
- [10] Saukh, P. (2021). Development of critical thinking as a leading trend of the modern educational process. *Continuing professional education: theory and practice*. URL: <https://surl.li/udtokg> (In Ukraine)
- [11] Savchuk, O., Yegorova, I. (2024). Digitalization and development of critical thinking in the educational process. *International scientific and practical conference "Science and society: modern trends of change"* (In Ukraine)
- [12] Spirin, O. (2009). Information and communication and computer skills as components of the system of professional and specialized skills of a computer science teacher. *Information technologies and teaching aids* (In Ukraine)
- [13] Viznyuk, I., Palamarchuk, O., Dolynnyi, S. (2024). Introduction of digital technologies into the educational process in wartime. Education for the digital transformation of society: monograph. In 2 vols. Vol. 1; ed. by V. Kremenya, N. Nychkalo, L. Luk'yanova, N. Lazarenko. Kyiv: LLC "Yurka Lyubchenko" (In Ukraine)
- [14] Volosheniuk, O. (2021). Media literacy as a tool for the formation of critical thinking of schoolchildren. *Educational space* (In Ukraine)

UDC 37.091.33:004.8

DOI: 10.31652/2412-1142-2025-77-165-181

**Prof. dr hab. Krystyna Chalas**

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ORCID ID: 0000-0002-8303-5211

**Ks. dr hab. Jarosław Jęczeń**

Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II w Lublinie

ORCID ID: 0000-0002-1825-0345

## SZTUCZNA INTELIGENCJA I PRZYMIOTY OSOBY LUDZKIEJ ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE ATTRIBUTES OF THE HUMAN PERSON

**Abstract.** The aim of this study is to explore the connections and interdependencies between artificial intelligence (AI) and the essential attributes of the human person. Addressing this issue is justified for several reasons:

The rapid development of artificial intelligence, which is becoming a driving force of the technological revolution that affects the lives of individuals and societies. As Kai-Fu Lee emphasizes, „artificial intelligence will soon become what electricity is – omnipresent and essential to life. With this comes a huge responsibility to ensure that it fulfills its potential to do good in the world, contributing, for example, to job creation, medical advancement, industrial transformation, improved access to education, and countless conveniences – both large and small – that simplify our daily lives”.

- The increasing integration of AI into the field of education, including its impact on upbringing and pedagogy. As Marek Jeziorański notes: „Among educators, there is, on the one hand, great hope regarding the use of AI in education, and on the other hand, significant concern about the dangers posed by uncritical adoption of AI in the educational process”.
- The necessity of adopting a clear concept of the human person, since there can be no meaningful education without such a foundation. This concept shapes educational goals, value structures, curriculum content, guiding principles, and the intended outcomes of the educational and instructional process.

Given the dynamic advancement of AI and its increasing role in education – along with the opportunities, challenges, and even dangers it presents – special attention must be paid to the concept of the human person. This includes recognition of key attributes such as dignity, reason and wisdom, freedom, responsibility, the capacity to love, creativity, and transcendence.

This leads to the central question: What connections and interdependencies exist - or could exist – between the use of artificial intelligence and the attributes of the human person?

The answer to this question will be developed in two stages. First, a brief overview of the attributes of the human person will be provided. Second, the relationships between AI and each of these attributes will be examined.

This study has been undertaken with the aim of ensuring that the essence of humanity is not lost in the development and application of artificial intelligence. From an educational and didactic perspective, this is a highly significant and pressing concern.

**Słowa kluczowe:** osoba, godność, rozumność i mądrość, wolność, odpowiedzialność, twórczość, transcendencja.

## 1. WSTĘP

Celem przedstawionego opracowania jest ukazanie związków i zależności między sztuczną inteligencją (SI) a przymiotami osoby ludzkiej. Podjęcie zagadnienia jest uzasadnione wieloma względami:

- dynamicznym rozwojem sztucznej inteligencji (SI), która staje się czynnikiem rewolucji technologicznej wywierającej wpływ na życie każdego człowieka i społeczeństwa. Jak podkreśla, Kai-Fu Lee „sztuczna inteligencja stanie się wkrótce tym, czym jest elektryczność – będzie wszechobecna i konieczna do życia. Za tym idzie ogromna odpowiedzialność zapewnienia, że może ona spełnić swój potencjał czynienia dobra w świecie, przyczyniając się np. do tworzenia miejsc pracy, postępu w medycynie, przemian procesów przemysłowych, dostępu do lepszej edukacji czy niezliczonych udogodnień – zarówno dużych, jak i małych, które ułatwiają nasze codzienne życie” [1];
- narastającym zjawiskiem stosowania sztucznej inteligencji w obszarze edukacji, a co się z tym wiąże również wychowania. Jak podkreśla Marek Jeziorański: „w gronie pedagogów i wychowawców z jednej strony formułowane są wielkie nadzieje związane z wykorzystaniem sztucznej inteligencji w edukacji, z drugiej natomiast wskazuje się na niebezpieczeństwa i zagrożenia, jakie generuje bezkrytyczne włączanie sztucznej inteligencji do procesu edukacji” [2];
- koniecznością przyjęcia koncepcji człowieka - nie ma wychowania bez przyjęcia koncepcji człowieka. Ona decyduje o celach wychowania i nauczania, strukturze wartości, zakresie treści nauczania, przyjętych zasadach, oczekiwanych rezultatach procesu wychowawczo – dydaktycznego.

Biorąc pod uwagę dynamiczny rozwój SI i stosowanie jej w procesie edukacji, a co się z tym wiąże szanse, bariery, a nawet niebezpieczeństwa na szczególną uwagę zasługuje przyjęcie koncepcji człowieka jako osoby. Wiąże się to z uwzględnieniem jej przymiotów: godności, rozumności i mądrości, wolności, odpowiedzialności, zdolności do miłości, twórczości, transcendencji.

Powstaje pytanie jakie występują/mogą wystąpić związki i zależności między wykorzystaniem sztucznej inteligencji a przymiotami osoby ludzkiej? Odpowiedź na powyższe pytanie udzielona zostanie dwuetapowo. W pierwszym etapie ukazana zostanie w skrótovej formie charakterystyka przymiotów osoby, w drugim ukazane zostaną relacje: sztuczna inteligencja – poszczególne przymioty.

Powyższe zadania podjęte zostały w trosce, by w posługiwaniu się, wykorzystywaniu sztucznej inteligencji nie zginęło człowieczeństwo w człowieku. W aspekcie wychowawczo – dydaktycznym jest to bardzo ważny problem – ważne zadanie.

## 2. PODSTAWY TEORETYCZNE BADANIA

Przymioty osoby – ogólna charakterystyka [3]:

Punktem wyjścia w przedstawieniu przymiotów osoby jest określenie pojęcia: osoba. Marian Nowak, rozpatrując fenomen osoby, sens i znaczenie istnienia osobowego w świetle interpretacji Romano Guardiniego, stawia zasadnicze pytanie: Co to jest osoba? Udziela następnie odpowiedzi: „Osoba jest istnieniem uformowanym na podstawach wewnętrzności, zdeterminowanym przez ducha i działającym w duchu” [4]. Drugie pytanie brzmi: Kto to jest osoba? Na nie też pada odpowiedź, zgodnie z którą osoba to „ja, tzw. istnienie uformowane, wewnętrznie twórcze, jeśli jest w sobie i dysponuje sobą” [4, s. 502].

Termin „osoba” w swym ontologicznym znaczeniu po raz pierwszy pojawił się w VI wieku. Określano nim samodzielne istnienie substancji natury rozumnej. Jako podstawowe cechy osoby wskazywano: substancjalność, rozumność i samodzielność w istnieniu [5]. Franciszek Adamski podkreśla, że „w tym rozumieniu osobą jest przede wszystkim substancja, to znaczy byt, którego istocie przysługuje istnienie w sobie w przeciwieństwie do przypadłości, której przysługuje byt nie w sobie, ale w jakimś przedmiocie. Osoba oznacza tu byt konkretny, samoistny, z natury realny, realnie istniejący, a nie jakąś abstrakcję” [5].

Osoba jest zdolna do działania i wartościowania swojego działania w aspekcie jego znaczenia rozwojowego, kształtowania siebie, stanowienia o sobie, o swej indywidualności i niezależności. Posiada ona umiejętność poznania wewnętrznego i podporządkowania rzeczywistości dzięki zdolności do abstrakcji. Dzięki rozumności oraz możliwościom poznawczym osoba przewyższa wszystkie byty natury nierozumnej mimo swego udziału w ich kształtowaniu i budowaniu [5]. Jak zauważył F. Adamski: „ów udział oznacza zarazem jej cechę materialności; dopiero bowiem ciało wraz z duszą jako dwie substancje niepełne stanowi pełną istotę ludzką – osobę[5]. Jest ona zatem określana jako jedność cielesno-duchowa.

W sensie ontologicznym osobę postrzega się jako byt substancjalny, realny, autonomiczny. Z kolei „w znaczeniu psychologicznym i moralnym osoba jest bytem dynamiczno-potencjalnym, to znaczy znamionującą się skłonnością do doskonałości, czyli swej pełni” [5 s.11].

Powyżej wskazane odpowiedzi na dwa kluczowe pytania ukazują relacyjną perspektywę osoby, uwzględniającą relacje do samej siebie oraz zależności z drugim człowiekiem. Jak podkreśla M. Nowak: „Osoba należy do siebie samej, przynależy sobie i nie może być posiadana przez innego, nie może być też ani reprezentowana, ani zastąpiona przez innych. Tym bardziej nie może być zagrożona w swoim istnieniu jako osoba, jeśli sama nie odrzuci istnienia, które daje jej podstawę, a więc wartość, którą jest ona sama” [6, s.503].

Kolejną cechą osoby wyróżnioną przez M. Nowaka jest dialogiczność istnienia osobowego. Za R. Guardinim podkreśla on, że „Pojedynczość i niepowtarzalność osoby, dzięki aspektom «materialności» i «formalności», zapobiegają substancjalizacji «ja». Personalizm porusza się zdecydowanie na poziomie realizmu, na którym fakty duchowe nie tylko nie wykluczają, lecz zakładają rzeczywistość osobową na wszystkich poziomach: od cielesnego i materialnego aż do zmysłowego, od biologicznego aż do psychologicznego. Ukazuje on także rzeczywistość środowiska, w którym dokonuje się osobowa egzystencja i które również ma swoje znaczenie dla rozwoju osoby” [6, s.503].

Na uwagę w tym względzie zasługują relacje z drugim człowiekiem, w których ukazuje się jedność – jedność osoby manifestowana w dialogu, w pytaniach i odpowiedziach. „Osoba, która mówi «ja», zwraca się do «ty», które swoją drogą jest «ja» dla drugiego «ty»” [6]. Te dialogowe relacje eksponują wartość osoby, jej godność, a u ich podstaw leży wzajemne poszanowanie i afirmacja osoby ze względu na jej godność. Mają one charakter rozwojowy w wymiarze intra- i interpersonalnym. Są zatem relacjami ubogacającymi osobowo.

M. Nowak, analizując pracę R. Guardiniego, wskazuje trzy poziomy osobowego istnienia człowieka wyróżniane przez wspomnianego filozofa. Są to:

- „Osoba jako nade wszystko «forma», tzn. rozpoznawalna jako kształt wśród innych;
- Drugi poziom fenomenu «osoba» jest reprezentowany przez indywidualność stanowiącą już przez wewnętrzność;
- Trzeci poziom znajduje się w tym, co nazywa się osobowością; przez takie pojęcie wskazuje się na formę indywidualności żyjącej, jeżeli jest ona zdeterminowana przez ducha; tutaj osoba ukazuje swoją wewnętrzność przez samoświadomość; wewnętrzność osoby wyraża się także przez wolność” [6 s. 502].

Osoba stanowi najwyższą wartość wśród bytów stworzonych. Ma własny cel, jakim jest doskonalenie się w swym „istnieniu – nie może być traktowana jako środek do celu innego człowieka lub społeczeństwa. Jej doskonalenie oznacza zwrócenie się ku dobru i osiąganie coraz wyższego stopnia uczestniczenia w nim. To skierowanie ku dobru stanowi szczególne wyzwanie dla osoby: przez samodoskonalenie się, upodabnianie pełni Dobra, Prawdy i Piękna. Dążenie do doskonałości jest obowiązkiem moralnym osoby, wynikającym z istoty jej wnętrza. Jest też

wynikiem świadomości potrzeby dążenia do doskonałego trwania, przekraczającego barierę czasu i przestrzeni” [7]. Droga do doskonałości wiedzie poprzez urzeczywistnianie własnej, lecz właściwej hierarchii wartości, przekraczanie siebie, poznawanie prawdy i życie nią.

Ukierowanie na poznawanie „należy odczytywać jako szczególne wyzwanie dla osoby; wyzwanie do ciągłego samodoskonalenia się, upodabniania się do pełni dobra. Owo dążenie do doskonalenia jawi się jako obowiązek moralny wynikający z istoty osoby – z jej wnętrza. Jest ono wynikiem świadomej potrzeby dążenia do ustawicznej zmiany siebie zarówno w sferze charakteru, umysłu, jak i woli porządkującej działanie: podporządkowującej je moralnemu prawu zapisanemu i odzywającemu się poprzez głos sumienia” [7, s. 11].

Osoba posiada przymioty. Są nimi: godność, rozumność i mądrość, wolność, odpowiedzialność, zdolność do twórczości i transcendencji.

Godność człowieka określana jest często jako wartość wartości – wartość człowieka. Takie określenie spotykamy w Słowniku katolickiej nauki społecznej: „Godność człowieka, specyficzna wartość osoby ludzkiej” [8, ss. 54,55]. W Leksykonie PWN podkreślany jest indywidualny i społeczny wymiar godności, określonej jako „pozytywna wartość człowieka, która winna przysługiwać mu w kontakcie z innymi ludźmi” [9, s. 388].

W definicji znajdującej się w Encyklopedii katolickiej akcentowana jest szczególna wartość człowieka jako osoby, jego relacje interpersonalne i ich wartościowanie oraz rola wartościowania w budowaniu własnego obrazu i motywowaniu do zachowań wartościowych w aspekcie moralnym. W źródle tym czytamy: „Godność (z łac. dignitas), szczególna wartość człowieka jako osoby pozostającej w relacjach interpersonalnych (ostatecznie do osoby Boga), uzasadniających i usensowniających życie osobowe, a także pozytywnie wartościująca relacje do własnej osoby i grupy (np. zawodowej, klasowej, narodowej), z którymi się jednostka identyfikuje. Konstytuującym komponentem jego ustosunkowania się jest samoocena, polegająca na przeżywaniu swojej wartości i pozytywnego obrazu siebie, która motywuje do moralnie wartościowych zachowań, uodparnia na wszelkie formy manipulacji i zniewalania oraz wpływa na radzenie sobie w sytuacjach trudnych. Godność zakłada poczucie wewnętrznej wolności, autodeterminacji (podmiotowości) i odpowiedzialności” [10].

Należy podkreślić, że powyższa definicja nawiązuje do wielu celów wychowania, np.: do poszanowania własnej wartości, budowania pozytywnego obrazu siebie i przestrzeni własnej wolności, podmiotowości, kształtowania postawy odpowiedzialności, rozwijania umiejętności rozwiązywania problemów, tworzenia pozytywnych relacji interpersonalnych.

Według Johannesesa Messnera „godność ma cztery podstawy (aspekty): teologiczną, metafizyczną, etyczną, ontogeniczną. Podstawą godności w aspekcie teologicznym jest stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boże oraz odkupienie w Chrystusie. Podstawę metafizyczną godności stanowi rozum człowieka oraz jego wartość stanowiąca cel sam w sobie. W aspekcie etycznym podstawa godności tkwi w możliwości i zdolności świadomego i wolnego działania oraz ponoszenia za nie odpowiedzialności. Podstawą godności człowieka w aspekcie ontologicznym jest świadomość, że różni się on od zwierząt, że u podstaw realizacji jego celów egzystencjalnych znajdują się akty rozumu i wolnych decyzji, a nie instynkty” [11].

Godność jest wartością normatywną, zobowiązującą do życia, postępowania na miarę swojej wartości, pełni człowieczeństwa i powołania człowieka. Jej syntetyczne ujęcie przedstawia Katarzyna Stępień, która podkreśla, że „godność wiąże się z uznaniem, że ostateczną racją ludzkich działań jest pojęta jako byt w sobie i dla siebie, jako byt-cel. Godność wskazuje na szczególną wartość człowieka jako osoby będącej w relacjach międzyosobowych (do innych osób), które uzasadniają i nadają sens całemu życiu i działaniu ludzkiemu. Najpełniejszy sens wewnętrznej celowości człowieka zawiera ostatecznie relacja do osoby Boga, Absolutnego «Ty» jako dobra najwyższego”. [12].

W kontekście przedstawionego opracowania na uwagę zasługują trzy kategorie godności: godność osobowa, godność osobowościowa, godność zawodowa.

Godność osobowa – godność osoby według Amdrzeja Szostka „jest właściwością osoby

ludzkiej rozumianej jako byt duchowo-cieleśny, dla którego znamieną jest zdolność rozumnego i wolnego samostanowienia oraz bezinteresownej miłości” [13].

Janusz Mariański podkreśla, że „godność osoby ludzkiej (godność osobowa) jest wartością absolutną, nienaruszalną, niestopniowalną, zakorzenioną w ontycznej strukturze człowieka, ale z niej wynikają postulaty moralnego doskonalenia się oraz powinności afirmowania innych osób w imię ich godności (godność osobowościowa i osobista)” [14].

Należy dodać, że godność osobowa stanowi też wartość zadaną. Jak zauważa A. Szostek, jest tą „wartością, która wywołuje i uzasadnia w podmiocie specyficzną moralną powinność określonego działania” [15].

Godność osobowa jest podstawą i warunkiem nabywania w drodze działań podmiotu godności osobowościowej. Przez tę ostatnią „rozumie się doskonałość, jaka zrodziła się w działaniu moralnie wartościowym i utrwaliła się w czyjejś osobowości” [16]. Godność osobowościowa posiada więc aspekt indywidualny i społeczny. Jej podstawą jest aktywność człowieka w aspekcie rozwoju moralnego, oddziaływania wychowawcze, samowychowawcze oraz środowiskowe.

Godność osobowościowa jest ukonstytuowana przez akt decyzji, intelekt i wolę. Te trzy elementy są ze sobą zintegrowane, wzajemnie się przenikają i warunkują.

Godność osobowościowa pozostaje integralnie związana z hierarchią wartości. Ich urzeczywistnianie buduje jej treściowy wymiar. Jej wskaźnikami są: honor, dobre imię, pozytywna opinia, szacunek, gotowość obrony uznawanych wartości, poczucie własnej wartości, gotowość do poświęcenia.

Wartość ta może być przez człowieka w różnym stopniu budowana, pomniejszana, a nawet utracona. Do jej utraty niekiedy prowadzą nasze własne zachowania i niemoralne, społeczne postawy, a więc czynniki wewnętrzne. Źródłem jej budowania lub pomniejszania jest zatem sam podmiot działania, który kształtuje ją poprzez jakość swojego życia, wyrażającą się w stopniu urzeczywistniania wartości uniwersalnych, moralnych i duchowych.

Wykorzystanie sztucznej inteligencji wymaga przygotowania zawodowego. Na uwagę w tym względzie zasługuje godność zawodowa. Wiąże się ona z godnością społeczną. Jak zauważa Mirosława Wawrzak-Chodaczek, jest z nią „często utożsamiana [...], ponieważ wiąże się z rolą społeczną pełnioną przez jednostkę. Rola ta wyznaczana jest przez powinności traktowane jako wzory zachowań, które niejednokrotnie wskazywane są przez normy etyczne” [17].

Godność zawodowa wyraża się w rzetelności wykonywania swoich obowiązków, pracowitości, prawość postępowania, poszanowania wartości pracy, postrzegania pracy jako źródła wewnętrznego rozwoju i rozwoju innych ludzi, społeczeństwa; jako źródła samorealizacji.

Rozumność i mądrość, to dwa przymioty warunkujące, że osoba jest jedynym w swoim rodzaju podmiotem. Z tego względu różni się nawet od najdoskonalszych zwierząt swoim życiem wewnętrznym, czyli duchowym, koncentrującym się wokół prawdy i dobra [18].

Rozumność człowieka jest nierozdzielnie związana z poznaniem. Ma ono swoją strukturę i specyfikę, w odróżnieniu od poznania zmysłowego. Poznanie człowieka warunkuje rozumienie i wyrażenie tego rozumienia na zewnątrz. Człowiek, poznając rzeczywistość, ujmując ją aspektywnie, co z kolei stanowi bazę dla rozumienia. Jak podkreśla Mieczysław Krapiec: „Ujmując aspektywnie byt w poznaniu pojęciowym czy sądowym, zarazem rozumie ujętą rzeczywistość i wyraża swoje rozumienie na zewnątrz innym ludziom” [19].

Wincenty Okoń podaje następującą definicję rozumności: „czynność rozwiązywania zagadnień, oparta na wnioskowaniu lub wyprowadzaniu jednych zdań z drugich; spośród kilku podziałów rozumowania najbardziej popularny jest podział na rozumowanie dedukcyjne, tj. przebiegające od racji do następstwa (wnioskowanie i sprawdzanie), i rozumowanie redukcyjne, tj. przebiegające od następstwa do racji (tłumaczenie i dowodzenie)” [20].

Mądrość z kolei jest to umiejętność dotycząca strony moralnej, ogarniająca, angażująca i wyrażająca osobę. Człowieka mądrego charakteryzuje przenikliwość i umiejętność przewidywania. Nie ocenia on pochoptnie ani na podstawie pozorów, ale wielostronnie, gruntownie i rozważnie, umiejętnie korzystając z życiowych doświadczeń. Posiada umiejętność przewidywania, czyli uprzedzania myślą szczególnie niepożądanych i niezamierzonych skutków swoich decyzji [21]

Według Wincentego Okonia mądrość stanowi „cechę osobowości człowieka polegającą na ukierunkowaniu jego rozumu według systemu uniwersalnych wartości ogólnoludzkich przy czym jej symptomem jest zarówno sam wybór wartości, jak i posługiwanie się rozumem w realizowaniu tych wartości” [20].

Według Bogdan Stefanowicza mądrość dotyczy podstawowych wymiarów życia ludzkiego, a należą do nich:

- „Wymiar «bycia człowiekiem», składający się z kilku wymiarów cząstkowych:
- wymiar osobisty: jakie decyzje strategiczne podjąć w stosunku do siebie,
- wymiar rodzinny: jak postąpić w sprawach rodzicielskich, małżeńskich,
- wymiar społeczny i realizowane funkcje społeczne: męża stanu, przywódcy politycznego, działacza związkowego, który powinien dbać o interesy pracownicze, ale nie przekraczać granic zagrażających interesom firmy.
- Wymiar kulturowy, wynikający z branych pod uwagę obszarów: pedagogiczny, duchowy.
- Wymiar gospodarczy: mądrość menadżera, kierownika, dyrektora.
- Wymiar czasowy: mądrość może być różnicowana pod względem horyzontu czasowego: można wyróżnić wspomnianą już mądrość operacyjną i mądrość strategiczną. Mądrość strategiczna wyznacza ogólne podstawy zachowania człowieka w dłuższej perspektywie życia. Mądrość operacyjna kieruje zachowaniem w sprawach bieżących, kiedy trzeba podjąć stosowne decyzje ad hoc w sytuacjach niecierpiących zwłoki, w warunkach występujących konfliktów. Mądrość stanowi zatem podstawę do budowania planów – w zakresie działania operacyjnego, ad hoc, oraz kształtowania sobie życia na długie lata, wręcz do końca życia” [22].

W interpretacji Kazimierza Szewczyka mądra jest osoba odznaczająca się „wiedzą etyczną i umiejętnościami pozwalającymi oceniać jej w świetle owej wiedzy konkretne sytuacje wyboru i podejmować decyzje, za które bierze i ponosi całkowitą odpowiedzialność moralną” [24, ss. 9, 10]. Z kolei Stanisława Steuden podkreśla, że człowiek mądry z jednej strony posiada rozległą wiedzę o życiu, trafnie podejmuje decyzje, ale też jest on życzliwy dla otoczenia, przyjazny, pomocny i oddany [24]. Mądrość – zdaniem Andrzeja Sękowskiego – ściśle odnosi się do afirmowanych przez daną osobę wartości [25, s. 179]. Swoisty kanon cech wyróżniających mądrego człowieka wymienił Jacek Brečko, a wśród nich znajdują się:

- „niepowtarzalność, tzw. silna wyrazista osobowość;
- inteligencja, szybkość myślenia, błyskotliwość, z zastrzeżeniem, że wysokie IQ nie gwarantuje mądrości;
- rozległa, pogłębiona wiedza [...];
- pragnienie poznania prawdy dla niej samej, a nie z pobudek pragmatycznych;
- dystans do cudzych i własnych poglądów;
- twórczość, pomysłowość, dostrzeganie nowych połączeń;
- prawość charakteru i trafne rozpoznawanie dobra i zła [...];
- poczucie humoru, unikanie patosu i moralizowania;
- wiedza o tym, jak wcielać w życie dobro, czyli tzw. mądrość życiowa, obejmująca takie zdolności jak: znajomość ludzi, wyczucie sytuacji, budujące oddziaływanie na innych, umiejętność uczynienia z nieprzyjaciół przyjaciół, trącanie w «złoty środek», tj. jest życzliwość, ale nie naiwność, wyrozumiałość, ale nie pobłażliwość” [26].

Kolejnym przymiotem osoby jest wolność. W Słowniku współczesnego języka polskiego wolność określana jest w dwu znaczeniach:

- „określone prawo obywateli do czegoś wyznaczone przez dobro powszechne, interes społeczny i porządek prawny” [28];
- „niezależność, niezawisłość, swoboda, samodzielność” [28].

W kontekście wykorzystywania sztucznej inteligencji na uwagę zasługuje definicja znajdująca się w Wielkiej encyklopedii nauczania Jana Pawła II – Encyklopedii nauczania moralnego. W źródle tym czytamy: „Wolność – integralny element natury ludzkiej; zdolność i

możliwość wyboru wartości i opowiedzenia się za nimi. Jest związana z prawdą i dobrem: wyrasta z prawdy i ukierunkowuje się ku dobru. Wolność nie jest tożsama z brakiem jakichkolwiek norm” [29].

Odniesienie wolności do egzystencji człowieka, godności i podmiotowości znajdujemy w Encyklopedii aksjologii pedagogicznej. Czytamy: „Wolność – kategoria aksjologiczna przynależna do wartości moralnych i ontologiczno-aksjologicznych; podstawowy atrybut ludzkiej egzystencji, wynikający z niezbywalnej godności człowieka, stanowiący o tym, że ma on wolną wolę i jest podmiotem czynności, procesów psychicznych, działań oraz zachowań” [30].

Filozoficzne ujęcie tej wartości podkreśla istotę aktu wolności, jako aktu bytu materialno-duchowego, ujmowanego integralnie, z uwzględnieniem czynników materialnych, biologicznych, intelektualnych, woli, zmysłowych źródeł działania poznawczego i pożądawczego. Wszystkie one konstytuują wolność człowieka, która ostatecznie jest potwierdzana w procesie realizacji dobra. „Dobro – jak podkreśla M.A. Krąpiec – jest zawsze motywem decyzyjnego działania. Prawdziwe dobro, wybrane przez człowieka jako motyw i cel działania, ostatecznie uzasadnia ludzką wolność. Wolność jest zawsze wolnością do realizowania dobra, a nigdy zła, w każdej dziedzinie życia” [31].

Rozpatrując ujęcie filozoficzne wolności, zasadne staje się odniesienie do jej istoty w nauczaniu Jana Pawła II. Papież ukazuje integralność wolności, co wyraża się w zintegrowaniu wymiaru aksjologicznego, osobowego i podmiotowego. Wolność jest zarazem wartością, przymiotem osoby i nieusuwalnym atrybutem, który świadczy o jej podmiotowości.

Rozpatrując wolność w ujęciu socjologicznym, na uwagę zasługuje jej odczytanie według społecznego nauczania Kościoła. Podkreśla się w nim nierozłączność tej wartości z prawdą o człowieku, dobrem, odpowiedzialnością, godnością i transcendencją. Jak podkreśla Janusz Mariański: „Wolność – według społecznego nauczania Kościoła – musi być odpowiedzialna, związana z prawdą o drugim człowieku. Pełną wolność osiąga się poprzez wolność innych osób oraz zobowiązania jednostek wobec innych ludzi. Nie można pojmować jej jako czegoś antyinstytucjonalnego czy zwykłej emancypacji (indywidualnej czy zbiorowej). Bóg pozostaje zobowiązującą podstawą ludzkiej wolności i tylko w horyzoncie prawdy człowiek będzie mógł zrozumieć sens swojej wolności” [32]. Tak rozumiana prawda ma swoje odniesienie do transcendencji.

Zdaniem Bartłomieja Dobroczyńskiego, „wolność rozwija się tylko wtedy, gdy się jej rozumnie używa, a używa się jej rozumnie tylko wtedy, gdy stosuje się do istniejących od wieków, choć zazwyczaj bardzo niepopularnych przepisów, reguł czy ograniczeń. Kiedy zaś próbuje się posługiwać nią w sposób całkowicie niepodlegający żadnym ograniczeniom – otrzymuje się w wyniku tego jej przeciwieństwo, czyli niewolę” [33].

Odpowiedzialność człowieka to ważny przymiot osoby, która funkcjonuje w świecie, w którym w życie zaczyna wkraczać sztuczna inteligencja.

Wartość ta ogniskuje takie pojęcia jak: spełnienie obowiązku, urzeczywistnianie dobra, przyjęcie winy, wytłumaczenie się z czegoś, odpowiadanie na zawołanie drugiego człowieka, sytuacji, zwolnienie z odpowiedzialności, jej odrzucenie. Jest kategorią filozoficzną, etyczną, społeczną i pedagogiczną.

Syntetyczne określenia odpowiedzialności spotykamy w ujęciach słownikowych i encyklopedycznych. W Słowniku współczesnego języka polskiego odpowiedzialność określana jest jako „konieczność ponoszenia konsekwencji swojego lub czyjegoś postępowania, zachowania wynikające z przekonania wewnętrznego lub nakazu prawnego” [34].

W definicji zamieszczonej w Encyklopedii aksjologii pedagogicznej znajdujemy odniesienie do postępowania osoby, wolności, oceny postępowania według reguł moralnych. Zgodnie z tym źródłem odpowiedzialność to „cecha moralnego postępowania osoby ludzkiej, która wpływa z dobrowolności postępowania, w sensie sprawstwa aksjologicznego oznacza stan rzeczy, w którym skutki działania (również poprzedzająca je intencja) są podstawą oceny człowieka jako sprawcy tych skutków z perspektywy określanego systemu reguł moralnych” [35].

W personalizmie odpowiedzialność odnoszona jest do wymiaru aksjologicznego, zwłaszcza do wartości człowieka jako osoby, jego godności, rozumności – mądrości, wolności i transcendencji. Odpowiedzialność to prawo i obowiązek, przeznaczenie, powołanie człowieka. Jest niezbywalnym przymiotem osoby ludzkiej, ponieważ tylko człowiek może być odpowiedzialny. Aksjologiczną i normatywną podstawę odpowiedzialności stanowi wartość osoby.

Rozpatrując odpowiedzialność w ujęciu personalistycznym, należy przywrócić się ujęciu Karola Wojtyły. Jego zdaniem odpowiedzialność ogniskuje wolną wolę, wolność, powinność sumienia, prawdę, świat wartości, działanie i jego efekt, relacje „ja–ty”, autorytet. Szczególną uwagę autor przywiązuje do związku tej wartości z miłością, co staje się ważną sprawą dla pracy pedagogicznej. Wszystkie te elementy są ze sobą integralnie związane, stanowią całość. Człowiek jest istotą rozumną i wolną. Wolność ta wyraża się w zdolności działania i jego efektach, za które człowiek jest odpowiedzialny. Odpowiedzialność przejawia się zatem w działaniu człowieka, w jego dokonaniach. Wola jednostki, rozumiana jako zdolność samodzielnego odpowiadania na wartości tkwiące w przedmiotach, staje się czynnikiem integrującym działanie człowieka, orientując go ku transcendencji. Odpowiedzialność jest faktem wewnątrzsobowym, przeżywanym w integracji z sumieniem, decyzją, wolą – wolnymi wyborami [36].

Zdolność do wolnego wyboru wartości stanowi uzasadnienie odpowiedzialności i jednocześnie zobowiązanie. Wybierając wartość zawartą w przedmiocie działania, jesteśmy odpowiedzialni nie tylko za niego, ale również za nas samych, tzn. za wartość naszego działania. Łączą się w ten sposób dwie strony odpowiedzialności za przedmiot oraz podmiot. Odpowiedzialność za wybraną wartość w przedmiocie i jej urzeczywistnianie w naszej osobowości staje się płaszczyzną budowania odpowiedzialności moralnej [36], a istotną funkcję w tym względzie pełni wolność.

Aby powstało poczucie odpowiedzialności, konieczne okazuje się spełnienie pewnych warunków. Zdaniem Józefa Tischnera „człowiek musi odkryć co dobre, co lepsze, co najlepsze, musi zobaczyć siebie w relacji do odkryć tego dobra i zła, musi nadto mieć świadomość własnej siły, własnej zdatności do podjęcia owego aktu, musi wreszcie domyślić się, co zrobić, kiedy zrobić, jakich środków użyć do obranego celu” [37].

Autor wprowadza pojęcie pola odpowiedzialności poszczególnej jednostki i definiuje je jako „przestrzeń jego życia, w której człowiek w pojedynkę lub wspólnie z innymi może skutecznie chcieć dobra. Dobro jest tu nie tylko treścią jego życia, lecz spoczywa w zasięgu jego działania” [37].

Miłość to najwyższa wartość człowieka potwierdzona w Hymnie o miłości: „Tak więc trwają wiara, nadzieja, miłość – te trzy: z nich zaś największa jest miłość” (1 Kor 13,13). Stanowi wartość daną i zadaną. Daną, gdyż jest przymiotem osoby ludzkiej, która przez zaangażowane działanie zorientowane na urzeczywistnianie tej wartości powoduje, że staje się ona trwałą postawą i dyspozycją.

W Encyklopedii aksjologii pedagogicznej miłość definiowana jest jako „akt sfery pożądawczo-wolitywnej, polegający na afirmacji osoby oraz chceniu dla niej dobra; podstawowy akt woli nakierowany na dobro jako cel i motyw ludzkiego działania; w znaczeniu szerszym oznacza podstawowy przejaw dążenia każdego bytu od właściwego mu (lub poznanego dobra); zawarta w bytach moc pozwalająca im jednoczyć się z doskonałym je (bytowo) dobrem; w rozumieniu potocznym odnosi się do międzyosobowej więzi o podłożu uczuciowym” [38].

W chrześcijańskim ujęciu miłości centrum jej i źródło stanowi Bóg, który sam jest Miłością i z miłości stworzył i stwarza wszystkie byty. Tak rozumianą miłość określa się greckim terminem *agape* bądź łacińskim *caritas*. Stanowi ona czynnik integrujący z Bogiem i z każdym człowiekiem [38].

Integralne ujęcie miłości znajdujemy u Gabriela Marcela. W centrum tej koncepcji znajduje się osoba, której pełnia człowieczeństwa ujawnia się przez miłość. „Najwyższym przejawem bytowania człowieka i szczytem jego osobowej doskonałości jest akt darowania siebie drugiemu w miłości, akt całkowicie bezinteresownej afirmacji drugiej osoby, w którym człowiek spełnia się jako osobowy, znajdując sensowność swego życia i działania” [38].

W personalizmie etycznym miłość jest nierozdzielnie związana z aksjologią i moralnością człowieka jako osoby, z jego antropologią. Jak podkreśla Adam Maj, „Z antropologicznego punktu widzenia zjawisko miłości rozpatruje się w odniesieniu do jej podstawy, którą stanowi natura człowieka. W analizach podkreśla się ontologiczną, psychologiczną i duchową zdolność człowieka do miłości. Eksponuje się ludzką pełnowymiarowość miłości, która nie tylko jest uniesieniem uczuć, lecz przede wszystkim działaniem i trwałą postawą. Miłość ogarnia uczucia człowieka oraz wolę i uzdalnia ją do działania, a także inspiruje sferę intelektualną; jest doświadczeniem całego człowieka. Z jednej strony spełnia człowieka, z drugiej rodzi poczucie jego szczęścia” [38].

W dojrzałej miłości – jak w soczewce – skupiają się radość z kontaktów z drugą osobą i w relacjach z nią, afirmacja jej wartości, dążenie do rozwoju drugiej osoby i pogłębiania miłości. Erich Fromm pisze: „autentyczna miłość jest ekspresją dawania i zakłada troskę, szacunek, odpowiedzialność i wiedzę. Nie jest to «uczucie» w tym znaczeniu, że się jest przedmiotem czyjegoś wpływu, ale czynne dążenie do rozwoju i szczęścia osoby kochanej wyrastające z własnej zdolności do kochania” [39].

Istotnym przymiotem osoby jest zdolność do twórczości. Rozpatrując zdolność do twórczości jako przymiot osoby, należy podkreślić, że wśród istot żywych tylko człowiek może ją podjąć, w niej się wyrażać i potwierdzać, ubogacać nią drugiego, grupy wspólnoty, społeczeństwo i poprzez nią wchodzić w relacje z innymi oraz budować twórcze mikrośrodowisko.

Twórczość ma uniwersalny charakter, towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów aż po współczesność i trzeba mieć nadzieję, że będzie towarzyszyć zawsze. Dotyczy każdej dziedziny życia, stanowiąc jednocześnie czynnik budowania kultury i rozwoju człowieka. Jej źródłem jest człowiek, bez którego nie ma aktywności twórczej. Dodatkowo osoba stanowi pierwszą przyczynę twórczości, w którą wpisuje swą wartość [40].

W Encyklopedii aksjologii pedagogicznej Krystyna Najder-Stefaniak stwierdza, że twórczość to „działalność teoretyczna i praktyczna, której celem jest twórczy człowiek z jego zdolnościami i umiejętnościami, umożliwiającymi twórcze życie, aktywność wyrażająca się w sprawności przekształcania i wytwarzania czegoś nowego oraz oryginalnego, ściśle związana z poznaniem, inteligencją, motywacją, cechami osobowości oraz środowiskiem społeczno-kulturowym i wychowawczym” [40].

W Słowniku współczesnego języka polskiego spotykamy dwa bardzo krótkie określenia twórczości: „twórczość – tworzenie czegoś (szczególnie dzieł artystycznych (...)) ogół dzieł w dorobku artysty, «naukowca»” [40]. W określeniach tych zaakcentowane są dwa aspekty twórczości – proces twórczy oraz wytwory działalności twórczej.

Według Stanisława Popka – znanego psychologa twórczości – „twórczość swoim zakresem obejmuje wszystko to, co nie jest pierwotnym dziełem przyrody, a zatem w skład twórczości wchodzi takie dziedziny, jak: sztuka, nauka, technika, organizacja życia społecznego i różnorodne czynności życia ludzkiego dnia codziennego. Rezultatem tak pojmowanej twórczości, a zatem obiektami oceny są rzeczy (dzieła), których właściwością jest to, że są niezmiennie w określonym czasie (np. dzieła architektury, malarstwa, dzieła naukowe) lub trwające tylko w pewnej sekwencji czasowej i zależne w swoich wartościach od artystycznej interpretacji” [41].

Twórczość jest darem danym i zadaniem, wartością daną i zadaną. Uznaje się ją za wielki potencjał człowieka i jednocześnie wyzwanie, by go wykorzystać dla rozwoju własnego i drugiego człowieka, grup, wspólnot społecznych. Należy go wykorzystać w rozwiązywaniu problemów w sferze przyrodniczej, materialnej, społecznej, moralnej, kulturowej o różnym zasięgu: lokalnym, krajowym lub międzynarodowym.

Zdolność do transcendencji jest ostatnim przymiotem osoby. Etymologiczne rozumienie słowa transcendencja „wskazuje na przekraczanie jakiegoś progu czy jakiejś granicy (transcandere). Może tu chodzić o przekraczanie granicy podmiotu ku przedmiotowi, co zachodzi na różny sposób w tzw. aktach intencjonalnych. W inny sposób dokonuje się to przekroczenie granicy podmiotu w aktach poznawczych, w inny sposób w chceniach, które mają charakter dążeń” [36]. Karol Wojtyła, kontynuując tę myśl, sięga jeszcze dalej, mówiąc: „Przekraczanie granicy podmiotu ku przedmiotowi, czyli intencjonalność, można określić jako transcendencję poziomą.

Nie o nią jednakże chodzi nam przede wszystkim [...], gdy mowa o transcendencji osoby w czynie. Jest to transcendencja, którą zawdzięczamy samostanowieniu, transcendencja przez sam fakt wolności, bycia wolnym w działaniu – a nie tylko przez intencjonalne skierowanie chęci w stronę właściwego im przedmiotu wartości – celu. Można by tę transcendencję w odróżnieniu od tamtej, którą określiliśmy jako poziomą, określić jako pionową. Tak pojęta transcendencja jako właściwość dynamizmu osoby tłumaczy się właśnie poprzez porównanie do dynamizmu natury” [36, s.123, 124]. Przedstawiona przez K. Wojtyłę wykładnia rozumienia transcendencji opiera się na metafizyce osoby.

Karol Wojtyła wyróżnia kilka sensów terminu „transcendencja”. Jako pierwsze wskazuje znaczenie związane z metafizyką i teorią poznania [36, s.187, 188]. Wyraża się ono w tzw. transcendentaliach, które zawierają najbardziej ogólne określenia rzeczywistości, takie jak: byt, prawda, dobro, piękno. Kolejnym jest teoriopoznawcze określenie transcendencji, które wskazuje na charakterystyczne „dla aktów ludzkiego poznania przekraczanie podmiotu, na wychodzenie poza podmiot poznający w kierunku przedmiotu. Ten rodzaj transcendencji Wojtyła nazywa transcendencją poziomą. W jej zakres włącza także akty wolitywne, poprzez które człowiek również przekracza siebie w kierunku rzeczywistości zewnętrznych. Zatem transcendencja pozioma, o której mówi Wojtyła, ma dwa wymiary: jest to transcendencja poznawcza i wolitywna. Wprawdzie w inny sposób dokonuje się przekraczanie granic podmiotu w aktach poznawczych, a w inny w aktach chcenia, czyli aktach dążeńiowych, ale i w jednym, i w drugim przypadku następuje przekroczenie podmiotu – poprzez te akty intencjonalne w stronę przedmiotu” [42, s. 109]. Oprócz transcendencji poziomej K. Wojtyła wyróżnił również pionową. Jest to transcendencja istniejąca przez sam fakt wolności (samostanowienia), bycia wolnym w działaniu – a nie tylko przez intencjonalne skierowanie aktów poznawczych czy też chęci w stronę jakiegoś przedmiotu. Występuje tu nadrzędność «ja» w stosunku do swoich czynów, a także zależność «ja» od samego siebie i od prawdy. Wyraża się ona także w fałszywej nadrzędności «ja» w stosunku do przedmiotów poznania [36, s.189].

### **Sztuczna inteligencja – przymioty osoby**

Rozpatrując relacje sztuczna inteligencja – godność należy podkreślić, że sztuczna inteligencja nie posiada godności osobowej, nie posiada tej wielkiej wartości.

Człowiek – osoba ze swą godnością osobową, osobowościową i zawodową decyduje/będzie decydował o swojej przyszłości w świecie sztucznej inteligencji. Przyszłość będzie odbiciem godności osobowościowej i zawodowej wyrażanej w wyborach oraz działaniach człowieka – osoby. A nade wszystko poszanowaniem własnej godności osobowej i godności drugiego człowieka.

Sztuczna inteligencja by podjąć działania musi otrzymać bardzo dużą ilość danych z konkretnej dziedziny, algorytm konkretnego celu. Godność osobowa zobowiązuje by cel ten był celem godziwym, zaś godność osobowościowa i zawodowa zobowiązuje do profesjonalnego, kompletnego opracowania i dostarczenia danych. W tym miejscu rodzi się dylemat: czy SI obdarzy człowieka wielką mocą, czy też w sposób brutalny go wyeliminuje/zastąpi?

Istnieją obawy, że rozwój sztucznej inteligencji może doprowadzić do większych podziałów między ubogimi i bogatymi w skali mikro i makro, w skali światowej, a skutkiem może być bezrobocie. Będzie to swego rodzaju zamach na godność zawodową, a co się z tym wiąże godność człowieka pracy. Zagrozi to poczuciu ludzkiej godności, wartości człowieka i sensu istnienia. Ta sytuacja implikuje poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: kim jestem, jakim jestem; co znaczy być człowiekiem osobą w epoce dominacji życia przez inteligentne maszyny?

Należy podkreślić również, że ta sytuacja staje się też motywatorem do poszukiwania nowych miejsc pracy, nowych zawodów, które pozwolą w tej sytuacji uszanować i zachować godność człowieka we wszystkich jej kategoriach: godność osobową, osobowościową, zawodową.

W kontekście godności ważną uwagę czyni wielokrotnie cytowany w tym opracowaniu Kai-Fu Lee. Píše on: „Jeśli pozostaniemy uwięzieni w przekonaniu, że wartość człowieka jest równa generowanym przez niego zyskom, przejście do ery sztucznej inteligencji zniszczy nasze społeczeństwa i poczyni spustoszenie w psychice ludzi” [1, s. 212].

Sztuczna inteligencja nie podejmie zadań bez rozumności i mądrości osoby. Ale też istnieje oddziaływanie zwrotne: badania nad sztuczną inteligencją, budowanie jej fabryk stanowi czynnik rozwijania zdolności poznawczych, głównie wyobraźni, myślenia, umiejętności, pamięci. „Umiejętność poprawiania skomplikowanych algorytmów matematycznych, manipulowania ogromnymi ilościami danych, przystosowania sieci neuronowych do różnych problemów rozpała wyobraźnię, pobudza myślenie i oczekiwania oraz przekonania, że zbudowana zostanie ogólna sztuczna inteligencja, czyli maszyny myślące, zdolne do wykonania intelektualnego zadania, które potrafi wykonać człowiek – a nawet więcej” [1, s. 171].

W tym procesie istotną funkcję pełni mądrość osoby wyrażana w odróżnieniu dobra od zła i wybór dobra. Doświadczenia wskazują, że dostarczane dane przez SI zawierają kłamliwe informacje. Wkroczyło zło, wyeliminowana została mądrość, która jest przymiotem osoby. Powstaje pytanie, w którym ogniwie jej zabrakło: dostarczaniu danych przez człowieka, budowie algorytmu czy w procesie przetwarzania danych? Oto przykład: studentka przynosi obszerną część pracy magisterskiej. Z satysfakcją informuje mnie, że umieściła wiele napisanych przeze mnie publikacji. Tylko ja tych publikacji nie pisałam. Nie do rzadkości należy zmiana w tekstach płci i imion autorów. Na mądrość sztucznej inteligencji nie można w pełni liczyć. Ona jest uwarunkowana rozumnością i mądrością człowieka – osoby.

Człowiek jest odpowiedzialny za stworzenie skutecznych algorytmów SI, a co się z tym wiąże jest odpowiedzialny za liczbę danych. Odpowiedzialność zobowiązuje by ta liczba była bardzo duża. Jest odpowiedzialny za moc obliczeniową i rozwój swoich umiejętności pisania algorytmów.

Dynamiczny rozwój sztucznej inteligencji jest jednocześnie nośnikiem wolności człowieka od wielu obowiązków. Na uwagę w tym względzie zasługuje SI percepcyjna. Kai-Fu Lee zwraca uwagę, że „Te same techniki – identyfikacja wizualna, rozpoznanie mowy, utworzenie szczegółowego profilu opartego na dotychczasowych zachowaniach – mogą być wykorzystane do opracowania zindywidualizowanych programów edukacji” [1, s. 150]. Stanowi to swego rodzaju wolność dla nauczyciela: wolność od ciągłego nadzoru nad procesem przyswajania wiedzy i umiejętności, sprawdzania wyników edukacji i wolności do poszukiwania metod i form zindywidualizowanej pracy z uczniem. Jak podkreśla wyżej wymieniony autor: „Proces edukacji sterowany przez SI obejmuje cztery nurty: nauczanie w klasie, pracę domową i ćwiczenia utrwalające, testowanie i ocenianie oraz zindywidualizowane konsultacje. Osiągnięcia i zachowanie w tych czterech sytuacjach dostarczają danych i budują fundament edukacji sterowanej SI — profilu ucznia. Ten profil obejmuje szczegółowe dane na temat wszystkiego, co wpływa na proces uczenia się, na przykład, jakie pojęcia uczeń już dobrze opanował, które sprawiają mu trudności, jak reaguje na różne metody nauczania, ile uwagi poświęca zajęciom w klasie, jak szybko odpowiada na pytania, jakie bodźce działają na niego pozytywnie” [12].

Stosując SI w tych czterech obszarach nauczyciel ma szansę na twórczą, zindywidualizowaną pracę z uczniem uzdolnionym i mającym trudności w nauce. Ma szansę poszukiwać sposobów wzbudzania motywacji do nauki. Należy podkreślić, że edukacja przy zastosowaniu SI staje się edukacją zautomatyzowaną, ale nie ma w niej zbyt wiele miejsca na autonomiczne działania. SI nie nabiera cech podmiotowości osoby. SI może powtarzać te same czynności, ale nie podejmuje decyzji oraz nie potrafi rozwiązywać zadań w sytuacji zmiany warunków.

Rozpatrując zagadnienie wolności i odpowiedzialności jako przymiotów osoby ludzkiej należy zwrócić uwagę na super inteligencję i podkreślić, jeszcze raz za Kai-Fu Lee, że „Superinteligencja będzie tworem człowieka, a nie naturalnej ewolucji, a zatem nie będzie mieć tych samych instynktów przetrwania, reprodukcji czy dominacji, które kierują ludźmi i zwierzętami. Poszukiwałaby ona raczej najefektywniejszych sposobów osiągnięcia postawionych przed nią celów.

Obawy dotyczą tego, że jeśli ludzie stanowiliby przeszkodę w osiągnięciu któregoś z tych celów — na przykład odwrócenia globalnego ocieplenia — superinteligencja mogłaby bez trudu, choćby przypadkiem, zetrzeć nas z powierzchni Ziemi. Program komputerowy, którego inteligencja tak znacznie przekraczałaby naszą, nie potrzebowałby do tego celu czegoś równie prymitywnego

jak obwieszone bronią roboty. Głęboka wiedza na temat chemii, fizyki i nanotechnologii pozwoliłaby superinteligencji zrealizować to zadanie natychmiast w znacznie bardziej pomysłowy sposób. Uczni nazywają to zagadnienie „problemem kontroli” lub „problemem hierarchii wartości” i jest to coś, co niepokoi nawet optymistów w dziedzinie OSI” [12, s. 172, 173].

Tylko człowiek posiada silną wolę w wybieraniu własnych celów. Tego przymiotu nie posiada sztuczna inteligencja.

Ten sam autor wskazuje na drogę rozwiązania tego problemu: przenieść „uwagę z maszyn na ludzi i z inteligencji na miłość” [12, s. 212]. Sztuczna inteligencja nie zastąpi i nie dostarczy miłości. Te wartości urzeczywistnia tylko człowiek.

Kai-Fu Lee jako czołowy i światowy badacz nad sztuczną inteligencją pisze: „Jesteśmy dalecy od zrozumienia ludzkiego serca, nie mówiąc już o replikowaniu go. Wiemy jednak, że ludzie są jedynymi istotami zdolnymi kochać i być kochanymi, że pragną miłości i że dzielenie się miłością nadaje sens naszemu życiu.

To jest synteza, na bazie której, jak sądzę, musimy zbudować naszą wspólną przyszłość: zdolność sztucznej inteligencji do myślenia, ale w połączeniu z ludzką zdolnością do kochania. Jeśli będziemy potrafili stworzyć taką synergię, pozwoli nam to zaprząć niezaprzeczalną moc sztucznej inteligencji do generowania dobrobytu, a zarazem pielęgnować istotę człowieczeństwa.

Ten proces nie przebiegnie samoistnie. Budowanie takiej przyszłości — dla ludzi, państw, globalnej społeczności — będzie wymagać całkowitego przeorganizowania naszych społeczeństw. Potrzebna będzie społeczna jedność, twórcze decyzje polityczne, empatia. Jeśli jednak uda się osiągnąć ten cel, niewątpliwy kryzys obróci się w bezprecedensową szansę” [12, s. 232].

Biorąc pod uwagę przymiot osoby, jakim jest zdolność do twórczości oraz związek ze sztuczną inteligencją należy podkreślić za Jarosławem Rudniańskim, że twórcze działanie łączy w sobie stronę wewnętrzną, wyrażającą się w procesach myślowych, i zewnętrzną, przejawiającą się w zachowaniach mających miejsce w procesie rozwiązywania problemów. Według niego „Twórcze działanie w znaczeniu psychologicznym jest to wewnętrzne (myślowe) lub zewnętrzne (przejawiające się w zachowaniu) rozwiązywanie każdego problemu, którego sposób rozwiązania lub rozwiązanie nie jest rozwiązującemu znane. [...] Zawsze wtedy, gdy nie są znane działającemu wszystkie istotne elementy składające się na strukturę danej czynności oraz sposób powiązania tych elementów między sobą – będziemy mówili o działaniu twórczym w sensie psychologicznym” [43, s. 12].

Andrzej Góralski opracował otwarty katalog wyjaśnień/cech działalności twórczej. Kryterium wyróżnień stanowi w nim przynależność do różnych kategorii rzeczywistości. Klasyfikacja ta przedstawia się następująco:

- „twórczy to nowy i cenny,
- twórczy to podstawowy środek do trwałego wyrażania siebie, do efektywnej samorealizacji, do skutecznej samoochrony,
- twórczość to podstawowy środek do przewycięzania błędu, równie dobrze indywidualnego, co grupowego,
- twórczość urzeczywistniona tworzy wzorzec postępowania, jest algorytmizacją niealgorytmizowanego,
- twórczość jest dialogiem mistrza z przeszłością,
- twórczość jest zawsze próbą formowania przyszłości; jest krystalizacją śladu przeszłości,
- twórczość jest czynnikiem każdego urzeczywistnionego trwania [44, s. 45-53].

Rozróżnienia interpretacji słowa „twórczość” dokonał również Stefan Morawski. Opracowany przez niego zbiór znaczeń przedstawia się następująco:

- „mistrzostwo wykonania, sprawność, wirtuozeria,
- tworzenie nowych układów (syntez) z elementów już znanych,
- odkrywanie cech istotnych (w filozofii i nauce, a także sztuce),
- rozwiązywanie problemów praktyczno-technicznych (wynałazczość),
- wymyślanie, tworzenie fikcji (twórczość artystyczna),

- nadawanie sensu (hermeneutyczna interpretacja),
- samorozwój, autokreacja,
- twórcze ingerowanie w stosunki społeczne,
- świętość jako tworzenie ideałów życia” [45, s.121, 122].

Biorąc pod uwagę powyższe kategorie cech działalności twórczej należy podkreślić, że wiele z nich - można nawet powiedzieć większość z nich - można przypisać SI. Jest jednak podstawowa różnica. Podmiotem twórczości jest osoba ze swoimi zdolnościami twórczymi, motywacją do działalności twórczej i wartościowanie twórczych wytworów. Sztuczna inteligencja podejmuje aktywność „twórczą” na podstawie dostarczonych danych przez człowieka. Można określić jej twórczość jako twórczość zadaną przez osobę. To osoba jest źródłem twórczości SI.

Rozpatrując relacje między transcendencją człowieka a sztuczną inteligencją należy podkreślić, że SI nie posiada transcendencji „w górę”, która zdaniem Czesława Bartnika wyraża się w przekraczaniu całego porządku natury stworzenia, rzeczywistości doczesnej „wzwyż”, ku Bogu, ku osobie Boskiej, niestworzonej, do której człowiek jest totalnym odniesieniem przez sam fakt, że został stworzony. Dzieje się tak z wewnętrznej racji zaistnienia człowieka, który został powołany przez Boga. Osoba jako relacja realizuje się właściwie i w pełni dopiero w swym odniesieniu do Boga, a odniesienie to obejmuje całość człowieka: ciało, duszę, egzystencję, umysł, wolę, uczucia, działanie, twórczość. W Bogu bowiem „żyjemy, poruszamy się i jesteśmy” (Dz 17, 28). Osoba ludzka jest zatem relacją transcendentną w całej swej istocie [46, s. 49].

Charakterystyka opracowania nie pozwala na szczegółowe analizy związków i zależności między przymiotami osoby a sztuczną inteligencją. Zagadnienie to wymaga szczegółowych analiz w perspektywie edukacyjnej i wychowawczo – dydaktycznej.

W powyższym kontekście na uwagę zasługują kryteria adaptacji sztucznej inteligencji do procesu wychowawczo – dydaktycznego.

Według Marka Jeziorańskiego tymi kryteriami są:

- „kryterium nieredukowalności humanistycznej: tego co istotnie ludzkie nie sposób w pełni sprowadzić do wymiaru empirycznego, mierzalnego, ilościowego (...);
- kryterium teologicznej odmienności, tzn. cele wychowania nie wynikają wprost z danych naukowych, ale z wyboru orientacji aksjologicznej, światopoglądowej czy ideowej (...);
- kryterium niezastępowalności osoby w działalności wychowawczej (...);
- kryterium problematyzacji wychowawczej” [2, s.147 151] - decyzje i rozstrzygnięcia powinien podejmować wychowanek. Nie mogą być podejmowane poza nim. Ważną kwestią jest stosowanie zasady podmiotowości.

Należy podkreślić, że punktem odniesienia wskazanych kryteriów jest wartość osoby ucznia.

### 3. WNIOSKI I PERSPEKTYWY DALSZYCH BADAŃ

Rozwój sztucznej inteligencji będzie dynamicznie przybierał na sile. Nie zastąpi ona wartości osoby. Bez udziału człowieka, jego przymiotów, zwłaszcza godności osobowościowej, zawodowej, rozumności i mądrości, wolności do wyboru dobra i wolności od wyboru zła, odpowiedzialności, miłości, zdolności do twórczości i transcendencji sztuczna inteligencja nie będzie w pełni służyła człowiekowi – osobie w jego integralnym rozwoju, zdążaniu do pełni człowieczeństwa.

Człowiek budujący sztuczną inteligencję i wykorzystujący SI w przestrzeni swojego życia nie może zapomnieć o pełni swojego człowieczeństwa, o drogach, które do tej pełni prowadzą i podążać tymi drogami. Tylko wówczas SI będzie pełnić znaczącą funkcję w integralnym rozwoju człowieka.

### LISTA WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ

- [1] K.-F. Lee, *Inteligencja sztuczna, rewolucja prawdziwa*, Poznań: Media Rodzina, 2019, p. III. (*Discusses the real revolution of artificial intelligence and its societal implications.*)
- [2] M. Jeziorański, „Pedagogical criteria for the adaptation of artificial intelligence to the educational process,” *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, vol. XLIII, no. 3, pp. 141–142, 2024. (*Analyzes AI implementation within educational methodologies.*)

- [3] K. Chałas and M. Łobacz, *Przymioty osoby. Edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, Lublin: Wyd. KUL, 2020, pp. 124–306. (*Explores the axiological dimensions of human education and personal virtues.*)
- [4] M. Nowak, "Pedagogika personalistyczna," in *Pedagogika: podręcznik akademicki*, vol. I, Z. Kwieciński and B. Śliwerski, Eds., Warszawa: PWN, 2019, p. 502. (*Presents the concept of personalist pedagogy.*)
- [5] F. Adamski, "Wprowadzenie. Personalizm – filozoficzny nurt myślenia o człowieku i wychowaniu," in *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstów*, F. Adamski, Ed., Kraków: WAM, 2005, p. 10. (*Introduction to philosophical personalism in education.*)
- [6] M. Nowak, "Pedagogika personalistyczna," in *Pedagogika: podręcznik akademicki*, vol. I, Z. Kwieciński and B. Śliwerski, Eds., Warszawa: PWN, 2019, p. 503. (*Continuation of the discussion on personalist pedagogy.*)
- [7] F. Adamski, "Wprowadzenie...", in *Wychowanie personalistyczne*, Kraków: WAM, 2005, p. 14. (*Further elaboration on the foundations of personalism.*)
- [8] E. Podrez, "Godność człowieka," in *Słownik katolickiej nauki społecznej*, W. Piwowarski, Ed., Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1993, pp. 54–55. (*Defines the notion of human dignity in Catholic social thought.*)
- [9] B. Kaczorowski, Ed., *Leksykon PWN*, Warszawa: PWN, 2004, p. 388. (*General reference lexicon.*)
- [10] Z. Chlewiński and Z. Zaleski, "Godność," in *Encyklopedia katolicka*, vol. V, L. Bieńkowski, Ed., Lublin: TN KUL, 1989, p. 1231. (*Entry on human dignity in the Catholic encyclopedia.*)
- [11] F.J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin: RW KUL, 2001, pp. 42–43; see also J. Messner, "Was ist Menschenwürde?," *Internationale Katholische Zeitschrift*, no. 6, p. 239, 1977. (*Discusses the philosophical basis of human rights in human dignity.*)
- [12] K. Stępień, "Godność osobowa," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 378. (*Entry on personal dignity in pedagogical axiology.*)
- [13] A. Szostek, *Wokół godności, prawdy i miłości*, Lublin: RW KUL, 1998, p. 60. (*Focuses on the moral and philosophical aspects of dignity and love.*)
- [14] J. Mariański, *Godność ludzka – wartość ocalona? Studium socjopedagogiczne*, Płock: Płocki Instytut Wydawniczy, 2017, p. 16. (*Sociopedagogical study on human dignity in modern society.*)
- [15] A. Szostek, *Wokół godności...*, Lublin: RW KUL, 1998, p. 109. (*Continuation of reflections on dignity and truth.*)
- [16] F.J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin: RW KUL, 2001, p. 19. (*Introduction to the concept of dignity as the core of human rights.*)
- [17] M. Wawrzak-Chodaczek, "Poszanowanie godności uczniowskiej we współczesnej szkole," in *O nowy humanizm w edukacji*, J. Gajda, Ed., Kraków: Impuls, 2000, p. 423. (*Addresses dignity and respect in the modern educational environment.*)
- [18] K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin: TN KUL, 1982, p. 248. (*Seminal work on personalism and ethics of love.*)
- [19] M.A. Krąpiec, "Osoba – natura – prawo naturalne," in *Zadania współczesnej metafizyki*, Lublin: PTTA, 2014, p. 14. (*Metaphysical analysis of personhood and natural law.*)
- [20] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa: Żak, 2007, p. 261. (*Comprehensive dictionary of pedagogy.*)
- [21] "Roztropność i jej rola w życiu religijno-moralnym," *Katolik.pl*, [Online]. Available: <http://www.katolik.pl/roztropnosc-i-jej-rola-w-zyciu-religijno-moralnym,687,416,cz.html>. [Accessed: 20-May-2022]. (*Online article on prudence in religious and moral life.*)
- [22] B. Stefanowicz, *Informacja. Wiedza. Mądrość*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013, p. 101. (*Examines the relationship between information, knowledge, and wisdom.*)
- [23] K. Szewczyk, *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, Warszawa–Łódź: PWN, 1999, pp. 9–10. (*Outlines the ethics of teaching and formation of wise individuals.*)
- [24] S. Steuden, "Z rozważań nad mądrością," in *Dalej w tę samą stronę. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Marii Braun-Galkowskiej*, A. Ulfik-Jaworska and A. Gała, Eds., Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, p. 533. (*Considers the psychological dimension of wisdom.*)
- [25] A.E. Sękowski, "Inteligencja, twórczość, mądrość a wybitne zdolności," in *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, A.E. Sękowski, Ed., Warszawa: PWN, 2013, p. 179. (*Links intelligence, creativity, and wisdom to giftedness.*)
- [26] L. Smółka, "Co filozofowie sądzą o mądrości, a co dzieci?," *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, no. 2(8), p. 28, 2016. (*Compares philosophical and children's views on wisdom.*)
- [27] Jan Paweł II, "Przemówienie w siedzibie UNESCO, Paryż, 2 czerwca 1980," in *Nauczanie papieskie*, vol. III, part 1, Poznań–Warszawa: Pallottinum, 1985, p. 627. (*Addresses the role of culture and education in human development.*)
- [28] *Słownik współczesnego języka polskiego*, B. Dunaj, Ed., Warszawa: Wilga, 2001, p. 536. (*Defines contemporary Polish vocabulary and meanings.*)
- [29] S. Nowosad and M. Wyrostkiewicz, "Wolność," in *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II. cz. I. Encyklopedia nauczania moralnego*, J. Nagórny and K. Jeżyna, Eds., Radom: POLWEN, 2014, p. 586. (*Explains the moral concept of freedom in John Paul II's teaching.*)

- [30] A. Biela, "Wolność," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 1335. (Entry on freedom as a pedagogical and moral value.)
- [31] M.A. Krapiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin: TN KUL, 1986, p. 99. (Explores human nature and natural law.)
- [32] J. Mariański, *Spółeczeństwo i moralność. Studia katolickiej nauki społecznej i socjologii moralności*, Tarnów: Biblos, 2008, pp. 106–107. (Studies moral dimensions of social life.)
- [33] B. Dobroczyński, "Bezdroża wolności," *Pedagogia Christiana*, no. 3, p. 21, 1999. (Discusses moral challenges of excessive freedom.)
- [34] A. Sikorska-Michalak and O. Wojniłko, Eds., *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Reader's Digest, 1998, p. 662. (Lexical reference on modern Polish usage.)
- [35] I. Chłódna-Błach, "Odpowiedzialność," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 672. (Entry defining responsibility as an axiological category.)
- [36] K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin: TN KUL, 1994, pp. 200 et seq. (Philosophical study of person and human action.)
- [37] J. Tischner, "Etyka wartości i nadziei," in J. Tischner, D. v. Hildebrand, J.A. Kłoczowski, J. Pościak, *Wobec wartości*, Poznań: Wydawnictwo "W drodze", 1982, p. 101. (Examines ethics of values and hope.)
- [38] A. Gudaniec, "Miłość," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chałas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 592. (Defines love as an axiological and pedagogical value.)
- [39] E. Fromm, *Niech stanie się człowiek*, Warszawa–Wrocław: PWN, 1994, p. 54. (Explores humanistic psychology and the essence of being human.)
- [40] "Twórczość," in *Słownik współczesnego języka polskiego*, A. Sikorska-Michalak and O. Wojniłko, Eds., Warszawa: Reader's Digest, 1998, p. 454. (Lexical definition of creativity.)
- [41] S. Popek, *W kręgu aktywności twórczej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015, p. 25. (Studies creative activity and its role in education.)
- [42] P. Sroczyński, "Transcendencja osoby ludzkiej w refleksji filozoficznej kardynała Karola Wojtyły," *Polonia Sacra*, no. 1(55), pp. 92–93, 2019. (Analyzes transcendence in Wojtyła's anthropology.)
- [43] J. Rudniański, *Homo cogitans. O myśleniu twórczym i kryteriach wartości*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981, p. 12. (Discusses creative thinking and value criteria.)
- [44] A. Góralski, *Teoria twórczości. Eseje filozoficzne i pedagogiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2003, pp. 45–52. (Philosophical and pedagogical essays on creativity.)
- [45] S. Morawski, *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny?*, Warszawa: Czytelnik, 1987, pp. 121–122. (Examines the crisis of aesthetics in contemporary philosophy.)
- [46] Cz.S. Bartnik, "Osoba ludzka i jej wymiar społeczny i transcendentálny," *Ehos*, no. I/2, p. 49, 2005. (Reflects on the social and transcendental dimensions of the human person.)

## ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ОСОБИСТІ ЯКОСТІ

**Проф. Кристина Чалас**

Папський університет Івана Павла II у Кракові

ORCID ID: 0000-0002-8303-5211

**Ярослав Єчень**

Католицький університет Івана Павла II у Любліні

ORCID ID: 0000-0002-1825-0345

**Анотація.** Метою цього дослідження є вивчення зв'язків та взаємозалежностей між штучним інтелектом (ШІ) та суттєвими атрибутами людської особистості. Розгляд цього питання виправданий з кількох причин:

Швидкий розвиток штучного інтелекту, який стає рушійною силою технологічної революції, що впливає на життя окремих людей та суспільств. Як наголошує Кай-Фу Лі, «штучний інтелект незабаром стане тим, чим є електрика – всюдисущим та необхідним для життя. З цим пов'язана величезна відповідальність за те, щоб він реалізував свій потенціал, щоб творити добро у світі, сприяючи, наприклад, створенню робочих місць, розвитку медицини, промисловій трансформації, покращенню доступу до освіти та незліченим зручностям – як великим, так і малим – які спрощують наше повсякденне життя».

- Зростаюча інтеграція ШІ у сферу освіти, включаючи його вплив на виховання та педагогіку. Як зазначає Марек Єзьоранський: «Серед освітян існує, з одного боку, велика надія щодо використання ШІ в освіті, а з іншого боку, значна стурбованість щодо небезпек, пов'язаних з некритичним впровадженням ШІ в освітній процес».
- Необхідність прийняття чіткого уявлення про людську особистість, оскільки без такої основи не може бути змістовної освіти. Це уявлення формує освітні цілі, ціннісні структури, зміст

навчальної програми, керівні принципи та очікувані результати освітнього та навчального процесу.

Враховуючи динамічний розвиток штучного інтелекту та його зростаючу роль в освіті, а також можливості, виклики та навіть небезпеки, які він створює, особливу увагу необхідно приділяти уявленню про людську особистість. Це включає визнання ключових якостей, таких як гідність, розум і мудрість, свобода, відповідальність, здатність любити, творчість і трансцендентність.

Це призводить до центрального питання: які зв'язки та взаємозалежності існують – або можуть існувати – між використанням штучного інтелекту та якостями людської особистості?

Відповідь на це питання буде розроблена у два етапи. По-перше, буде надано короткий огляд якостей людської особистості. По-друге, будуть розглянуті взаємозв'язки між штучним інтелектом та кожною з цих якостей.

Це дослідження було проведено з метою забезпечення того, щоб сутність людства не була втрачена в процесі розвитку та застосування штучного інтелекту. З освітньої та дидактичної точки зору, це надзвичайно важлива та актуальна проблема.

**Ключові слова:** особа, гідність, розумність і мудрість, свобода, відповідальність, творчість, трансценденція.

## References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] K.-F. Lee, *Inteligencja sztuczna, rewolucja prawdziwa*, Poznan: Media Rodzina, 2019, p. III. (Discusses the real revolution of artificial intelligence and its societal implications.)
- [2] M. Jezioranski, "Pedagogical criteria for the adaptation of artificial intelligence to the educational process," *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, vol. XLIII, no. 3, pp. 141–142, 2024. (Analyzes AI implementation within educational methodologies.)
- [3] K. Chalas and M. Lobacz, *Przymioty osoby. Edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartosciom*. Elementy teorii i praktyki, Lublin: Wyd. KUL, 2020, pp. 124–306. (Explores the axiological dimensions of human education and personal virtues.)
- [4] M. Nowak, "Pedagogika personalistyczna," in *Pedagogika: podręcznik akademicki*, vol. I, Z. Kwiecinski and B. Sliwerski, Eds., Warszawa: PWN, 2019, p. 502. (Presents the concept of personalist pedagogy.)
- [5] F. Adamski, "Wprowadzenie. Personalizm – filozoficzny nurt myślenia o człowieku i wychowaniu," in *Wychowanie personalistyczne. Wybor tekstow*, F. Adamski, Ed., Krakow: WAM, 2005, p. 10. (Introduction to philosophical personalism in education.)
- [6] M. Nowak, "Pedagogika personalistyczna," in *Pedagogika: podręcznik akademicki*, vol. I, Z. Kwiecinski and B. Sliwerski, Eds., Warszawa: PWN, 2019, p. 503. (Continuation of the discussion on personalist pedagogy.)
- [7] F. Adamski, "Wprowadzenie...", in *Wychowanie personalistyczne*, Krakow: WAM, 2005, p. 14. (Further elaboration on the foundations of personalism.)
- [8] E. Podrez, "Godnosc człowieka," in *Słownik katolickiej nauki społecznej*, W. Piwowarski, Ed., Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1993, pp. 54–55. (Defines the notion of human dignity in Catholic social thought.)
- [9] B. Kaczorowski, Ed., *Leksykon PWN*, Warszawa: PWN, 2004, p. 388. (General reference lexicon.)
- [10] Z. Chlewicki and Z. Zaleski, "Godnosc," in *Encyklopedia katolicka*, vol. V, L. Bienkowski, Ed., Lublin: TN KUL, 1989, p. 1231. (Entry on human dignity in the Catholic encyclopedia.)
- [11] F. J. Mazurek, *Godnosc osoby ludzkiej podstawa praw człowieka*, Lublin: RW KUL, 2001, pp. 42–43; see also J. Messner, "Was ist Menschenwurde?," *Internationale Katholische Zeitschrift*, no. 6, p. 239, 1977. (Discusses the philosophical basis of human rights in human dignity.)
- [12] K. Stepień, "Godnosc osobowa," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chalas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 378. (Entry on personal dignity in pedagogical axiology.)
- [13] A. Szostek, *Wokol godnosci, prawdy i milosci*, Lublin: RW KUL, 1998, p. 60. (Focuses on the moral and philosophical aspects of dignity and love.)
- [14] J. Marianski, *Godnosc ludzka – wartosc ocalona? Studium socjopedagogiczne*, Plock: Plocki Instytut Wydawniczy, 2017, p. 16. (Sociopedagogical study on human dignity in modern society.)
- [15] A. Szostek, *Wokol godnosci...*, Lublin: RW KUL, 1998, p. 109. (Continuation of reflections on dignity and truth.)
- [16] F. J. Mazurek, *Godnosc osoby ludzkiej podstawa praw człowieka*, Lublin: RW KUL, 2001, p. 19. (Introduction to the concept of dignity as the core of human rights.)
- [17] M. Wawrzak-Chodaczek, "Poszanowanie godnosci uczniowskiej we wspolczesnej szkole," in *O nowy humanizm w edukacji*, J. Gajda, Ed., Krakow: Impuls, 2000, p. 423. (Addresses dignity and respect in the modern educational environment.)
- [18] K. Wojtyła, *Milosc i odpowiedzialnosc*, Lublin: TN KUL, 1982, p. 248. (Seminal work on personalism and ethics of love.)
- [19] M. A. Krapiec, "Osoba – natura – prawo naturalne," in *Zadania wspolczesnej metafizyki*, Lublin: PTTA, 2014, p. 14. (Metaphysical analysis of personhood and natural law.)
- [20] W. Okon, *Nowy slownik pedagogiczny*, Warszawa: Zak, 2007, p. 261. (Comprehensive dictionary of pedagogy.)

- [21] "Roztropnosc i jej rola w zyciu religijno-moralnym," *Katolik.pl*, [Online]. Available: <http://www.katolik.pl/roztropnosc-i-jej-rola-w-zyciu-religijno-moralnym,687,416,cz.html>. [Accessed: 20-May-2022]. (Online article on prudence in religious and moral life.)
- [22] B. Stefanowicz, *Informacja. Wiedza. Madrosc*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013, p. 101. (Examines the relationship between information, knowledge, and wisdom.)
- [23] K. Szewczyk, *Wychowac człowieka madrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, Warszawa–Łódź: PWN, 1999, pp. 9–10. (Outlines the ethics of teaching and formation of wise individuals.)
- [24] S. Steuden, "Z rozważan nad madrością," in *Dalej w tę samą stronę. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Marii Braun-Galkowskiej*, A. Ulfik-Jaworska and A. Gala, Eds., Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, p. 533. (Considers the psychological dimension of wisdom.)
- [25] A. E. Sekowski, "Inteligencja, twórczość, madrość a wybitne zdolności," in *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, A. E. Sekowski, Ed., Warszawa: PWN, 2013, p. 179. (Links intelligence, creativity, and wisdom to giftedness.)
- [26] L. Smolka, "Co filozofowie sądzą o madrości, a co dzieci?," *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, no. 2(8), p. 28, 2016. (Compares philosophical and children's views on wisdom.)
- [27] Jan Paweł II, "Przemówienie w siedzibie UNESCO, Paryż, 2 czerwca 1980," in *Nauczanie papieskie*, vol. III, part 1, Poznań–Warszawa: Pallottinum, 1985, p. 627. (Addresses the role of culture and education in human development.)
- [28] *Słownik współczesnego języka polskiego*, B. Dunaj, Ed., Warszawa: Wilga, 2001, p. 536. (Defines contemporary Polish vocabulary and meanings.)
- [29] S. Nowosad and M. Wyrostkiewicz, "Wolność," in *Wielka encyklopedia nauczania Jana Pawła II*. cz. I. *Encyklopedia nauczania moralnego*, J. Nagorny and K. Jezyna, Eds., Radom: POLWEN, 2014, p. 586. (Explains the moral concept of freedom in John Paul II's teaching.)
- [30] A. Biela, "Wolność," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chalas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 1335. (Entry on freedom as a pedagogical and moral value.)
- [31] M. A. Krapiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin: TN KUL, 1986, p. 99. (Explores human nature and natural law.)
- [32] J. Mariński, *Spółczesność i moralność. Studia katolickiej nauki społecznej i socjologii moralności*, Tarnów: Biblos, 2008, pp. 106–107. (Studies moral dimensions of social life.)
- [33] B. Dobroczynski, "Bezdroża wolności," *Pedagogia Christiana*, no. 3, p. 21, 1999. (Discusses moral challenges of excessive freedom.)
- [34] A. Sikorska-Michalak and O. Wojniko, Eds., *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Reader's Digest, 1998, p. 662. (Lexical reference on modern Polish usage.)
- [35] I. Chłódna-Blach, "Odpowiedzialność," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chalas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 672. (Entry defining responsibility as an axiological category.)
- [36] K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin: TN KUL, 1994, pp. 200 et seq. (Philosophical study of person and human action.)
- [37] J. Tischner, "Etyka wartości i nadziei," in J. Tischner, D. v. Hildebrand, J. A. Kłoczowski, J. Posciak, *Wobec wartości*, Poznań: Wydawnictwo "W drodze", 1982, p. 101. (Examines ethics of values and hope.)
- [38] A. Gudaniec, "Miłość," in *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, K. Chalas and A. Maj, Eds., Radom: POLWEN, 2016, p. 592. (Defines love as an axiological and pedagogical value.)
- [39] E. Fromm, *Niech stanie się człowiek*, Warszawa–Wrocław: PWN, 1994, p. 54. (Explores humanistic psychology and the essence of being human.)
- [40] "Twórczość," in *Słownik współczesnego języka polskiego*, A. Sikorska-Michalak and O. Wojniko, Eds., Warszawa: Reader's Digest, 1998, p. 454. (Lexical definition of creativity.)
- [41] S. Popek, *W kręgu aktywności twórczej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015, p. 25. (Studies creative activity and its role in education.)
- [42] P. Sroczyński, "Transcendencja osoby ludzkiej w refleksji filozoficznej kardynała Karola Wojtyły," *Polonia Sacra*, no. 1(55), pp. 92–93, 2019. (Analyzes transcendence in Wojtyła's anthropology.)
- [43] J. Rudnianski, *Homo cogitans. O myśleniu twórczym i kryteriach wartości*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981, p. 12. (Discusses creative thinking and value criteria.)
- [44] A. Goralski, *Teoria twórczości. Eseje filozoficzne i pedagogiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2003, pp. 45–52. (Philosophical and pedagogical essays on creativity.)
- [45] S. Morawski, *Zmierzch estetyki – rzekomy czy autentyczny?*, Warszawa: Czytelnik, 1987, pp. 121–122. (Examines the crisis of aesthetics in contemporary philosophy.)
- [46] Cz. S. Bartnik, "Osoba ludzka i jej wymiar społeczny i transcendentny," *Echos*, no. 1/2, p. 49, 2005. (Reflects on the social and transcendental dimensions of the human person.)